

ALINA KAŁUŻNA-WIELOBÓB

TYPY „MARZYCIELEK” WŚRÓD KOBIET W WIEKU ŚREDNIM

Artykuł przedstawia wyniki badania, którego celem było wyróżnienie typów „marzycielek”, uwzględniające zmianę marzeń w rozwoju od okresu adolescencji do wieku średniego. Znaczenie terminu „marzenie” ustalono na podstawie analizy rozumienia tego u różnych autorów. Dla usytuowania marzeń w biegu życia posłużono się koncepcją D. Levinsona. W analizie wyników przyjęto eklektyczną kategoryzację marzeń. Omówiono kryzys połowy życia i jego związki z marzeniami. W badaniach uczestniczyły kobiety w wieku 35-50 lat z wykształceniem średnim i wyższym. Grupa liczyła 112 osób. Zastosowano następujące metody badania: wywiad strukturyzowany, Kwestionariusz Kryzysu Połowy Życia dla Kobiet P. Olesia i M. Baranowskiej (2003), metoda analizy skupień. Biorąc pod uwagę takie kryteria, jak treść marzeń młodzieńczych oraz aktualnych, poczucie realizacji marzenia młodzieńczego, źródło i stopień konkretyzacji marzeń młodzieńczych, śmiałość (rozmach) marzeń aktualnych i wiarę w to, że uda się je zrealizować, wyróżniono pięć typów marzycielek: stabilne tradycyjne, ewoluujące tradycyjno-autonomiczne, stabilne autonomiczne, ewoluujące autonomiczne, umiarkowanie stabilne tradycyjno-autonomiczne. Przeanalizowano również związki wyodrębnionych typów z wymiarami Kwestionariusza Kryzysu Połowy Życia dla Kobiet.

Słowa kluczowe: marzenia, kryzys połowy życia, wiek średni, kobiety.

Prezentowane w niniejszym artykule wyniki badań są częścią większego projektu badawczego, który miał na celu wieloaspektowe ujęcie problematyki marzeń kobiet w wieku średnim oraz ukazanie, jak marzenia zmieniają się wraz

z rozwojem od okresu adolescencji do wieku średniego. Cały projekt badawczy obejmował poszukiwanie odpowiedzi na postawione na podstawie literatury pytania eksploracyjne odnoszące się do obrazu marzeń z punktu widzenia wieku średniego u kobiet, weryfikację hipotez dotyczących związków obrazu marzeń z cechami osobowości oraz z nasileniem kryzysu połowy życia (Kałużna, 2005). Celem badania, którego rezultaty zostały zaprezentowane poniżej, było wyróżnienie typów „marzycielek”, uwzględniające zmiany marzeń w rozwoju od okresu adolescencji do wieku średniego. Wiele prac psychologicznych podejmuje problematykę celów i aspiracji. Natomiast stosunkowo niewielu autorów zajmuje się marzeniami jako formą przejściową między zwykłą fantazją a celem. Marzenia nie są również tożsame z aspiracjami, co podkreśla Quaglia (1989; Quaglia, Perry, 1995), jakkolwiek mogą być jednym z czynników wpływających na aspiracje.

ZNACZENIA TERMINU „MARZENIE”

Termin „marzenie” jest wieloznaczny. W celu ustalenia jego znaczenia przeanalizowano rozumienie tego terminu u takich autorów, jak Adler (1986), Drebing i Gooden (1991; Drebing i in., 1995), Freud (1915-1937/1997), Levinson i współautorzy (1978, 1996), Łukaszewski (1984), Obuchowski (1993), Singer (1976, 1980). *Słownik języka polskiego* (Warszawa: PWN 2002) podaje trzy znaczenia tego terminu: „marzenie – dowolne, przypadkowe kojarzenie wyobrażeń, fantazjowanie, rojenie; obraz myślowy czegoś wyobrażającego przedmiot pragnień i dążeń; dążenie, pragnienie”.

Tematykę marzeń Z. Freud poruszał w swoich wykładach akademickich oraz w pismach z lat 1915-1937. W odróżnieniu od ujęć, które zostały przedstawione w dalszej części artykułu (Levinsona, Olesia, Łukaszewskiego i Obuchowskiego), gdzie znaczenie terminu „marzenie” bliskie jest upragnionej wizji siebie w przyszłości, która może nadawać – i w wielu przypadkach nadaje – kierunek działaniom zmierzającym do realizacji wynikających z niej celów, koncepcje psychoanalityczne używają terminu „marzenie” w znaczeniu bliższym czynności fantazjowania. Tutaj sama czynność marzenia (fantazjowania) jest spełnieniem pragnienia, przynosi zaspokojenie. „Fantazja spełnia życzenia lub zaspokaja pragnienia, których źródła tkwią w nieświadomości” (Fhaner, 1996, s. 45). Według *Słownika psychoanalizy* (Fhaner, 1996), Freud traktował marzenia na jawie jako

analogiczne do marzeń sennych, które odgrywają istotną rolę w jego teorii. Obydwa są spełnieniem pragnień z udziałem tych samych mechanizmów.

W koncepcji Adlera z lat dwudziestych i trzydziestych XX wieku fantazja jest częścią indywidualnego stylu życia, charakteryzuje go i jako „ruch duchowy” jest wyrazem „indywidualnego prawa ruchu”. Jak każdy ruch duchowy, kieruje się ku przyszłości. Marzenia oraz sny są pochodną fantazji. Fantazją kieruje styl życia. Może ona służyć celowi wspólnoty lub dążyć w kierunku wyższości (Adler, 1986). Służy to utrzymaniu równowagi, kompensacie i przezwyciężeniu odczuwanej słabości. Fantazjowanie jest również treningiem przygotowującym do indywidualnego stylu życia. Według Adlera (1986) najwyższym prawem – zarówno życia na jawie, jak i życia we śnie oraz fantazjowania – jest niedopuszczenie do obniżenia poczucia własnej wartości i dążenie do przewagi w sensie ostatecznego celu.

Według Levinsona, w okresie przemian związanych z wchodzeniem w okres wczesnej dorosłości (ok. 16.-24. roku życia) wiele osób formułuje marzenie. Marzenie może mieć formę głównego celu lub wizji siebie w dorosłym życiu jako człowieka prowadzącego określony styl życia i realizującego określone cele. Marzenie takie najlepiej ujmuje to, co człowiek chce robić w swoim życiu (Levinson i in., 1978). W pierwotnej formie marzenie jest nieokreślonym poczuciem sensu „ja-w-świecie”, wyobrażeniem możliwego dorosłego życia, generującym żywotność i witalność (Levinson, Levinson, 1996). Marzenie może zawierać: cele związane z karierą, długofalowe ambicje życiowe lub ścieżkę, jaką ktoś chce podążać – jak zauważa Jackelen-Stern (2001), która przeprowadzała badania na podstawie teorii Levinsona. Marzenie to według Olesia (2000, s. 83), odnoszącego się do koncepcji Levinsona, „[...] świadoma wizja własnego życia dorosłego, siebie jako człowieka prowadzącego określony styl życia i realizującego upragnione cele. Marzenie jako afektywnie nasycona koncepcja poznawcza dotycząca głównych celów życiowych jest lepiej uformowane niż zwykła fantazja, ale mniej ukształtowane niż przemyślany plan”. Levinson pisze, że marzenie może być skromne lub bohaterskie, niewyraźnie określone albo dokładnie sprecyzowane (Levinson i in., 1978). Może mieć kilka poziomów, zawierać aspekty świadome i nieświadome oraz różne cele, aspiracje i wartości. Z młodzieńczym marzeniem może być związanych wiele iluzji, np. taka, że gdy osoba zrealizuje marzenie, będzie szczęśliwa i będzie miała wszystko, co naprawdę ważne. Formą realizacji marzenia jest spełnianie celów. Marzenie może też istnieć ponad nimi – jako ogólna wizja czy filozofia życia.

J. Singer zajmuje się analizą marzeń na jawie w znaczeniu szerzej pojętej aktywności wyobraźni w stanie czuwania. Według niego „zakres zjawisk, które można zaliczyć do marzeń dziennych, jest ogromny – od chwilowych, ulotnych skojarzeń, wywołanych bodźcami zewnętrznymi, poprzez szczegółowe, drobiazgowo wspomnienia zdarzeń minionych, fantazje, przetwarzające dane z przeszłości w skojarzenia nowego typu, aż do przewidywania zdarzeń przyszłych drogą czy to dziwacznej, czy to twórczej reorganizacji nagromadzonych od dawna informacji, marzeń i nadziei” (Singer, 1980, s. 18). Singer (1976, 1980) zwraca uwagę na to, że nawet marzenia mające formę fantazji pozwalających oderwać się od rzeczywistości, nie powiązanych z zamiarem zrealizowania ich w rzeczywistości, mają związek, a często są przejawami pragnień i motywów, które leżą u podłoża późniejszych celów i aspiracji, a nie dopuszczane do głosu mogą stać się źródłem wewnętrznych konfliktów.

W. Łukaszewski (1984) nie używa bezpośrednio terminu „marzenie”. Kategorią osiową jego teorii osobowości jest pojęcie „wizji stanów idealnych”. Jednak Obuchowski (1993), odwołując się do koncepcji Łukaszewskiego, w swojej pracy zamienia termin „wizja” na „marzenie”. Uzasadnia to konotacjami słowa „wizja” w języku polskim (Obuchowski, 1993). Łukaszewski (1984) przedstawia hierarchiczną koncepcję wizji. Wizje są według niego wynikiem myślenia produktywnego, które polega na zestawianiu i przetwarzaniu różnych elementów doświadczenia. Mają one charakter idealny w tym sensie, że – przynajmniej z podmiotowego punktu widzenia – nie mają odpowiednika w znanej rzeczywistości. Pojęciem najogólniejszym w hierarchii wizji jest „wizja stanu możliwego”, przez które autor rozumie wyobrażenie stanów innych niż stany znane z doświadczenia. Zaliczają się do nich prognozy dotyczące przyszłości oraz życzenia. W zbiorze wizji stanów możliwych wyróżnione miejsce zajmują te wizje, które zyskują status „wizji stanów pożądaných”, których spełnienie się byłoby życzeniem czy pragnieniem człowieka. Wizje stanów pożądaných uporządkowane są hierarchicznie, a kryterium uporządkowania jest koniunkcja doniosłości i wartościowości pozytywnej (Łukaszewski, 1984). Wizję stanu pożądanego w najwyższym stopniu (zajmującą najwyższe miejsce w hierarchii) nazywa Łukaszewski (1984) „wizją stanu idealnego”. Stany idealne – ważne i korzystne – są najczęściej celami działania, przedmiotem ochrony lub zabiegów.

W niniejszej pracy terminu „marzenie” używać będziemy w znaczeniu nieco szerszym niż u Levinsona (Levinson i in., 1978, 1996) (zaliczymy do tej kategorii również te marzenia, które nie są wizją siebie w przyszłości jako człowieka

prowadzącego określony styl życia i realizującego określone cele, ale mają charakter bardziej ograniczony), jednak w węższym niż u Singera (1976, 1980), ograniczając je do wizji stanów upragnionych (a nie – jak przyjął Singer – do fantazjowania na wszelkie tematy). Przyjęto następujące rozumienie terminu „marzenie”: wizja, wyobrażenie lub ciąg wyobrażeń, na które mogą składać się myśli, obrazy i przeżycia. Wyobrażenie to jest obrazem nie istniejącego w danym momencie rzeczywistości stanu, w którym – według osoby snującej marzenie – spełnione są jej najistotniejsze pragnienia. Marzenie jest formą przejściową między fantazją a celem. Marzenie lub jego elementy mogą, ale nie muszą zostać przez daną osobę postawione jako cel, który zamierza ona realizować. Nie wszystkie cele – nawet dotyczące ważnych dla jednostki spraw – mają związek z marzeniami.

MARZENIA W BIEGU ŻYCIA A WIEK ŚREDNI I KRYZYS POŁOWY ŻYCIA

Dla usytuowania marzeń w biegu życia posłużono się koncepcją Levinsona (Levinson i in., 1978; Levinson, Levinson, 1996), ukazującą miejsce marzeń w okresach rozwojowych, których dotyczy artykuł: od okresu młodzieńczego do przełomu wieku średniego.

Marzenie zostaje sformułowane w okresie wchodzenia we wczesną dorosłość. Rozwija się wtedy i zostaje włączone w życie albo przechodzi w formę utajoną. W okresie przemian połowy życia marzenie, poddane przewartościowaniom, stanowi odniesienie dla sukcesów i porażek życiowych. Człowiek, oceniając swoje życie w okresie wczesnej dorosłości, często uzależnia tę ocenę od tego, czy udało mu się zrealizować młodzieńcze marzenie. Konfrontacja rzeczywistości z oczekiwaną wizją życia dorosłego prowadzi do modyfikacji marzenia i uzgadniania go z koncepcją siebie (Levinson i in., 1978). Jednym z zadań połowy życia, a jednocześnie jednym z warunków uzyskania satysfakcji w wieku średnim, jest włączenie marzeń w realizowaną wizję życia. W okresie przełomu połowy życia człowiek dokonuje wyborów, które staną się podstawą nowej struktury życiowej. W tym okresie może zostać podjęta decyzja o realizacji marzeń bądź rezygnacji z nich (Levinson i in., 1978).

Oleś (2000) definiuje kryzys połowy życia jako „proces intensywnych i subiektywnie trudnych przemian osobowości, które dotyczą koncepcji siebie, świata wartości oraz zadań życiowych”. Oleś i Baranowska (2003) proponują używanie

terminu „kryzys” tylko w stosunku do zespołu zjawisk związanych z punktem zwrotnym, przełomowym, który wiąże się z radykalną zmianą punktu widzenia, sposobu postrzegania siebie, świata i relacji ze światem. W odniesieniu do całości kształtu procesów, które zachodzą około połowy życia, proponują używać terminu „przemiany połowy życia”. Warto przypomnieć kluczowe zjawiska związane z przemianami lub kryzysem połowy życia: (1) uczucie niespełnienia, pomimo zrealizowania celów związanych z przystosowaniem do samodzielnego życia w społeczeństwie (Jung, 1933); (2) doświadczenie przemijania i perspektywy śmierci: konfrontacja z utratą młodości, personalizacja śmierci, przejście od ujmowania czasu od urodzenia (*time-since-birth*) do ujmowania czasu pozostającego do przeżycia (*time-left-to live*) (Jung, 1933; Neugarten, 1969); (3) konfrontacja z treściami, które pozostawały nieświadome, oraz integracja treści nieświadomych ze świadomą częścią psychiki, konieczność akceptacji istnienia niszczących sił w człowieku i wzrost tolerancji dla siebie (Jung, 1933; Gould, 1972); (4) stawianie pytań natury egzystencjalnej (kim jestem, dokąd zmierzam?, co naprawdę jest w życiu ważne?), dotyczących sensu życia, celów, wartości, tożsamości i jakości relacji z otaczającym światem (Jung, 1933; Gould, 1972; Sęk, 1990); (5) zmiana koncepcji siebie (Oleś, 2000): procesy bilansowania (Jung, 1933; Gould, 1972; Levinson i in., 1978; Sęk, 1990); dokonanie wyborów, które staną się podstawą nowej struktury życiowej (Levinson i in., 1978); (6) zadania wynikające ze zmiany sytuacji życiowej: nawiązywanie nowego typu relacji z dorosłymi dziećmi – rola mentora (Levinson i in., 1978); opuszczanie domu przez dzieci – „syndrom pustego gniazda”, konfrontacja z faktycznym stanem relacji między małżonkami (Levinson, 1978) i nowe problemy w małżeństwie (Gould, 1972), odżywianie problemów z rodzicami, którzy starzejąc się, zwracają się ku dzieciom, proces separacji od stereotypów związanych z rodzicami (Gould, 1972), zmiana sytuacji w pracy, często nowe funkcje i obowiązki (Livson, 1981; Oleś, 2000); (7) zadanie wykształcenia postawy twórczej, kreatywnej (Erikson, 1959; Vaillant, 1977; McAdams, 1985; Levinson i in., 1978); (8) rozwijanie cech osobowości związanych kulturowo z płcią przeciwną (Jung, 1933); (9) integracja przeciwieństw oraz równoważenie funkcji psychicznych (Jung, 1933; Sęk, 1990); (10) gwałtowne fizjologiczne zmiany, które mogą wywierać wpływ na psychikę.

Różnice między kryzysem połowy życia u kobiet i mężczyzn są związane zarówno z różnym nasileniem dotkliwości zmian fizycznych, jak i odmiennością ról społecznych pełnionych przez kobiety i mężczyzn. Różnice wynikające z odmienniej sytuacji społecznej obu płci wydają się ostatnio zmniejszać wraz ze

zrównywaniem się ról kobiecych i męskich (zanik powszechności stereotypu kobiety opiekującej się domem i dziećmi oraz mężczyzny utrzymującego rodzinę). Jeśli chodzi o czynniki wyjaśniające różnice między płciami, można je podzielić na dwie grupy: czynniki odwołujące się do różnic wyposażenia biologicznego (*sex*) oraz uwarunkowania społeczne i kulturowe wynikające z różnic biologicznych (*gender*) (Ostrowska, 2003). Z aspektów biologicznych, mogących się składać na przyczyny i objawy kryzysu specyficzne dla kobiet, należałoby wymienić: zmiany fizjologiczne związane z klimakterium, poprzedzające menopauzę (Olejnik, 2002). Kobiety mają większą trudność z poradzeniem sobie z problemami starzenia się i związaną z tym świadomością utraty atrakcyjności fizycznej niż mężczyźni (Banister, 1999; Sęk, 1990; Shek, 1996). Matki dorastających dzieci (często w większym stopniu niż ojców) dotyka zjawisko nakładania się kryzysów rozwojowych (Oleś, Baranowska, 2003). Przełomowe znaczenie dla matek ma odchodzenie dzieci z domu, mężczyznom trudniej natomiast przychodzi zmiana relacji z dorastającymi dziećmi, które stają się autonomicznymi jednostkami (Sęk, 1990; Oleś, 2000). Z badań Sęka (1990) wynika, że kobiety mają większą niż mężczyźni trudność w znalezieniu nowej formy przywiązania; nie akceptują też separacji. Perspektywa odejścia dzieci z domu wiąże się z obawą przed doświadczeniem „pustego gniazda”.

W tradycyjnym, wywodzącym się z kultury patriarchalnej modelu socjalizacji do roli kobiety mało jest miejsca na realizację własnych pragnień i dążeń, samorealizację; sukcesy kobiet są tu raczej mierzone osiągnięciami innych – męża i dzieci. Powoduje to uzależnienie od innych nawet w takich kwestiach, jak poczucie satysfakcji i zadowolenia z siebie (Ostrowska, 2003). Te kobiety, które zaangażowane są w życie rodzinne i wychowanie dzieci – zorientowane bardziej ku relacjom interpersonalnym (niż karierze zawodowej i samorealizacji) – opierają częściowo swoje poczucie tożsamości na związkach z bliskimi osobami (Miluska, 1995; Oleś, Baranowska, 2003). Ludzie, którzy przyswoili sobie cechy oraz role męskie i kobiece, wykazują najwyższą plastyczność zachowania, co gwarantuje im łatwość adaptacji; reagują na sytuację, kierując się jej wymaganiami, a nie wiedzą o społecznych oczekiwaniach co do właściwych dla ich płci zachowań. Według Miluskiej (1995) przemiany w zakresie ról męskich i kobiecych i cech rozwijanych przez obie płcie idą właśnie w kierunku „androgynii”. Jednak wyniki badań, jakie zostały przedstawione w dalszej części niniejszego artykułu, dotyczą pokolenia kobiet urodzonych w latach 1953-1969, a więc tych, które wychowywały się w czasach, gdy stereotyp tradycyjnej roli kobiety-matki-pani domu był dużo silniejszy niż obecnie. Specyfika przemian dotyczących ewentualnego kon-

fliktu między rolami rodzinnymi i zawodowymi czy społecznymi będzie więc charakterystyczna dla tego pokolenia, a dla następnych pokoleń przybierze już prawdopodobnie inny kształt. W wielu przypadkach tematyka kryzysu połowy życia u kobiet dotyczy konfliktu między zaangażowaniem w pracę zawodową i życie rodzinne (por. Oleś, Baranowska, 2003). Wiele kobiet, skoncentrowanych wcześniej na celach rodzinnych, w wieku średnim staje wobec faktu niezrealizowania tej części ich marzeń, które wiązały się z karierą zawodową i samorealizacją, oraz wobec poczucia, że już najwyższy czas, być może ostatnia szansa, aby te zadania podjąć. Kobiety, które inwestowały w karierę zawodową kosztem życia osobistego, mogą w tym okresie życia zwrócić się bardziej ku tej sferze. Następuje zaangażowanie w realizację tych marzeń, które wcześniej pozostawały niespełnione (Harker, Solomon, 1996; Puchalska-Wasył, 1999).

Kobiety, które na przestrzeni życia pokonały wiele wyzwań, w wieku średnim doświadczają rozwoju osobowości. Wiąże się to z kumulacją życiowego doświadczenia, które buduje poczucie zaufania i wiedzy dotyczącej własnych zdolności oraz poczucie zdolności do dzielenia się ze wspólnotą i następnymi pokoleniami (McAdams i in., 1993).

W okresie połowy życia następuje wyzwianie się ze stereotypowych ról męskich i kobiecych; kobiety rozwijają w sobie elementy uważane za męskie: siła, autonomia, wolność, zaufanie do siebie (Jung, 1933; Gould, 1972), co pozwala „dopuszczyć do głosu” te marzenia, które pozostawały w sprzeczności z realizowaną rolą (np. sięganie po wysokie stanowiska zawodowe przez kobiety pełniące wcześniej rolę gospodyni domowej). Z badań Levinsona (Levinson i in., 1978; Levinson, Levinson, 1996) wynika, że w tym okresie mężczyźni często zwracają się bardziej w kierunku rodziny, przykładając mniejszą wagę do spraw zawodowych; kobiety – odwrotnie.

Z punktu widzenia koncepcji Eriksona (1980), który zwraca uwagę na występowanie w tym okresie kryzysu „twórczość – stagnacja”, można postawić hipotezę, że marzenia związane z dawaniem, tworzeniem dla następnych pokoleń, wnoszeniem swojego udziału w kulturę mogą zastąpić młodzieńcze marzenia skoncentrowane bardziej na osobistych korzyściach. Być może w niektórych przypadkach marzenia dotyczą tego samego, co wcześniej tematu, a jedynie zmieniają akcenty z osobistych korzyści na dawanie innym ludziom. Również zmiana sytuacji życiowej: dorastanie dzieci, opuszczanie przez nie domu rodziców syndrom „pustego gniazda”, zmusza do szukania nowych celów i sensu w życiu (Levinson i in., 1978).

Jednym z podstawowych aspektów kryzysu połowy życia jest doświadczenie przemijania i nieuchronności perspektywy śmierci, co może mieć ważne znaczenie dla postawy wobec własnych marzeń. Poczucie ograniczoności czasu, jaki został do przeżycia, „ostatniego dzwonka”, doświadczenie, że nie można już dłużej odkładać realizacji marzeń na przyszłość, że albo zrealizuje się je teraz, albo nigdy, może prowadzić do decyzji o wprowadzeniu marzeń w życie lub do ostatecznej rezygnacji z ich realizacji. Pragnienie stabilizacji (charakterystyczne dla wcześniejszego okresu) zostaje zastąpione przez silny wewnętrzny imperatyw do działania i zmiany, związany z poczuciem presji czasu – „cokolwiek muszę zrobić, muszę zrobić to teraz” (Gould, 1972). Z drugiej strony świadomość, że można nie zdążyć zrealizować wszystkich marzeń, zmusza do rezygnacji z niektórych dążeń, dokonania wyboru, które z marzeń są najważniejsze. Człowiek wybiera wartości, uwzględniając perspektywę skończoności życia; formułuje cele oparte na tych wartościach.

Osoby w wieku średnim często są rodzicami dorastającej młodzieży, która w czasie kryzysu połowy życia rodziców jest na etapie formułowania własnego marzenia. Kontakt z dorastającymi dziećmi, budującymi swoje marzenia oraz określającymi własną tożsamość, może konfrontować rodziców ze swoimi marzeniami z okresu dorastania i wczesnej dorosłości.

PROBLEM BADAWCZY

Celem przedstawionych badań było poznanie obrazu marzeń kobiet w wieku średnim. W badaniach analizowano marzenia z okresu dorastania, widziane z perspektywy wieku średniego, oraz aktualne marzenia kobiet w wieku średnim. Badanie miało na celu uzyskanie odpowiedzi na pytanie: Jakie typy marzycielek możemy wyróżnić wśród kobiet w wieku średnim? Pytanie miało charakter ekspolaracyjny. Metodą analizy skupień podjęta została próba wyodrębnienia typów „marzycielek”.

METODY BADANIA

Wywiad strukturyzowany dotyczący marzeń, zawierający pytania odnoszące się do następujących zagadnień: (1) Marzenia z okresu dorastania. Były to pytania o pamięć marzeń z okresu dorastania: czy osoba pamięta swoje marzenia

z okresu dorastania, jaka była treść i forma tych marzeń, ich źródło, poczucie ich zrealizowania, historia realizacji tych marzeń, dalsze plany związane z tymi marzeniami, poczucie spełnienia, szczęścia lub rozczarowania, frustracji związanych z realizacją marzeń, obecna ocena marzeń z okresu dorastania; (2) Marzenia aktualne. Pytania dotyczyły aktualnych marzeń, ich treści, źródła, planów realizacji, podjętych działań zmierzających do ich realizacji, wiary w to, że uda się te aktualne marzenia zrealizować; (3) Metarefleksje. Pytania w tym zakresie podejmowały kwestie źródła marzeń, czynników mających wpływ na kształtowanie się marzeń, sensu i roli marzeń, przyczyn, dla których niektórzy ludzie nie realizują marzeń, postaw wobec kobiet nie realizujących marzeń, treści marzeń kobiet z pokolenia badanych w wieku 18-20 lat, treść marzeń współczesnych kobiet 35-, 50-letnich, treści marzeń współczesnych nastolatek i dwudziestolatek, miejsca marzeń w życiu współczesnego człowieka oraz wartości marzeń (zob. Aneks 1).

Wywiad trwał zwykle od 40 do 90 minut i był nagrywany, a następnie spisany. Tak przygotowane protokoły stanowiły materiał do analizy dla zespołu sędziów kompetentnych, którzy kategoryzowali odpowiedzi badanych według podanego klucza. Sędziami były dwie osoby (kobieta – psycholog i mężczyzna – pedagog). Opisy kategorii zamieszczono w Aneksie 2. Kategoryzacja ma charakter eklektyczny – pochodzi z różnych koncepcji, została ponadto uzupełniona o kategorie empiryczne. W analizie materiału wykorzystano różne kategorie (oraz kategoryzacje oparte na różnych kryteriach) w tym celu, aby przeprowadzić analizę w sposób możliwie najpełniejszy i najgłębszy, gdyż analizowany materiał to odpowiedzi na pytania otwarte (wypowiedzi swobodne), co wymaga wieloaspektowego podejścia. Wartości współczynnika zgodności sędziów (W Kendalla) dla poszczególnych zmiennych mieściły się w przedziale 0,54-0,86.

Odpowiedzi na pytania z wywiadu, skategoryzowane przez sędziów kompetentnych, były podstawą dla wyodrębnienia typów „marzycielek”.

Kwestionariusz Kryzysu Połowy Życia dla Kobiet (KKPŻ). Metoda powstała na bazie Kwestionariusza Kryzysu Połowy Życia dla Mężczyzn autorstwa P. Olesia (1995, 2000). Z uwagi na specyfikę przemian w okresie przełomu połowy życia u kobiet Oleś i Baranowska (2003) skonstruowali wersję kwestionariusza dla kobiet. Składa się on z 98 twierdzeń, mających pięć możliwych odpowiedzi: od „zdecydowanie prawdziwe” (5) do „zdecydowanie nieprawdziwe” (1). Twierdzenia te sklasyfikowano w pięć grup: Bilans życia, Dojrzałość, Świadomość negatywnych zmian, Depresja, Poczucie samorealizacji. Charakterystyki

kwestionariusza KKPŻ – eksperymentalnej wersji dla kobiet – oraz opisy skal są podane w artykule Olesia i Baranowskiej (2003).

Analiza wyników uzyskanych w KKPŻ dla kobiet miała wykazać, czy wyodrębnione na podstawie danych z wywiadu grupy kobiet różnią się między sobą w zakresie sposobu przechodzenia kryzysu połowy życia.

OSOBY BADANE

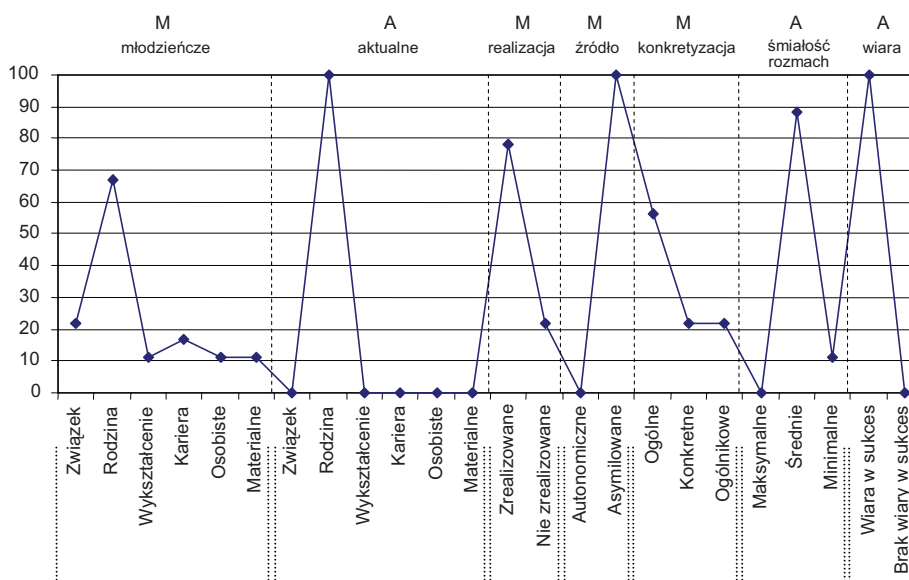
W badaniach uczestniczyły kobiety w wieku 35-50 lat (średnia wieku $M=42,11$), urodzone w latach 1954-1969. Badane mieszkają w dużych miastach, mają wykształcenie średnie (34%), wyższe (63%) i pomaturalne (3%). W analizie materiału badawczego nie brano pod uwagę zmiennych dotyczących danych osobowych, takich jak: stan cywilny, wykształcenie, zawód, wykonywana praca, liczba dzieci, wiek i zajęcia dzieci oraz ich subiektywna ocena sytuacji materialnej i zainteresowania. Badane reprezentowały rozmaite zawody (m.in. nauczyciel, filolog, pracownik socjalny, ekonomista, matematyk, audytor wewnętrzny, lekarz, pielęgniarka, muzyk, konsultant ds. reklamy). 76% badanych było zamężnych, 8% żyło w konkubinacie, 16% było stanu wolnego (panna, rozwiedziona, wdowa), 86% miało dziecko lub dzieci. Dobór osób do badań miał charakter incydentalny. Grupa liczyła 112 osób. Badanie przeprowadzono w latach 2003-2004.

WYNIKI I DYSKUSJA

Grupy wyodrębniono, biorąc pod uwagę następujące zmienne: treść marzeń młodzieńczych (związek osobisty, rodzina, wykształcenie, kariera, marzenia osobiste, materialne), treść marzeń aktualnych, realizację młodzieńczych marzeń (zrealizowała marzenie częściowo lub całkowicie, nie zrealizowała), stopień konkretyzacji młodzieńczych marzeń (ogólne, konkretne, ogólnikowe), źródło młodzieńczych marzeń – związek z socjalizacją (autonomiczne, asymilowane), minimalizm vs maksymalizm marzeń aktualnych (maksymalne, średnie, minimalne – zaspokojenie potrzeb) oraz wiarę w to, że uda się zrealizować aktualne marzenia (wiara w sukces, brak wiary w sukces). Zmienne wyodrębniono na podstawie tego, do których kategorii sędziowie kompetentni zaklasyfikowali odpowiedzi badanych z wywiadu (opisy kategorii – zob. Aneks 1). W celu wyodrębnienia grup i wyróżnienia typów marzycielek zastosowano analizę skupień metodą Two

Step SPSS 11,5. Miarą podobieństwa była odległość euklidesowa. Do wyodrębnienia skupień zastosowano Akaike's Information Criterion (AIC). Liczba skupień została określona automatycznie (wyłoniono pięć skupień). Liczebności poszczególnych skupień: I ($N = 18$; 16,1% badanych), II ($N = 25$; 22,3%), III ($N = 28$; 25%), IV ($N = 18$; 16,1%), V ($N = 23$; 20,5%). Liczebności zmiennych w poszczególnych grupach – zob. Aneks 3 (tabela 1). Na podstawie analizy skupień wyodrębniono pięć następujących typów marzycielek.

Skupienie I. Stabilne marzycielki tradycyjne (18 kobiet)



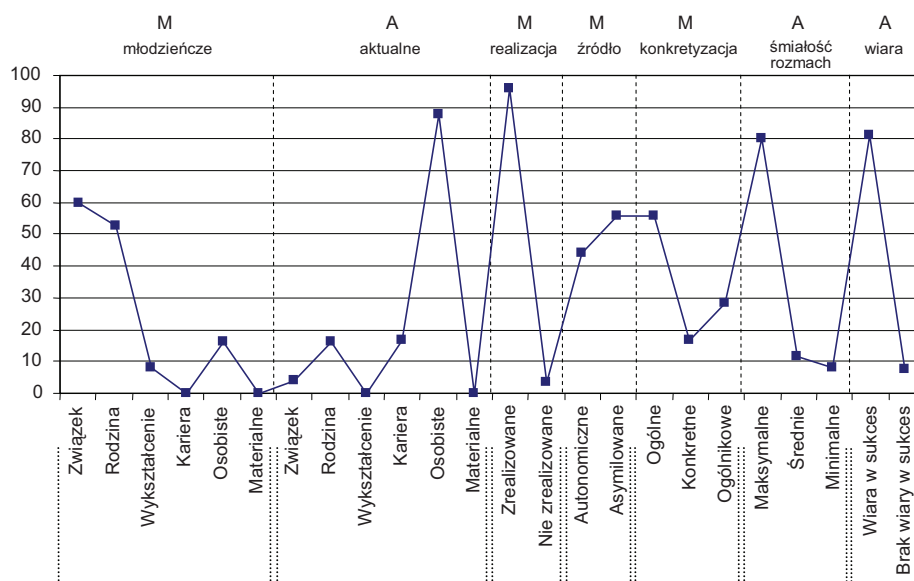
Wykres 1. Stabilne marzycielki tradycyjne

Kobiety z tej grupy cechują się zasymilowanymi marzeniami o rodzinie. W ich młodości przeważały marzenia dotyczące rodziny (66,7% z tej grupy miało takie marzenia w okresie dorastania). Obecnie mają one marzenia dotyczące rodziny, które z reguły koncentrują się na zabezpieczeniu przyszłości dzieci (marzenia związane z generatywnością). Wierzą w to, że uda im się zrealizować aktualne marzenia; wierzą w sukces własnych dzieci oraz w to, że ułatwią dzieciom udany start w dorosłe życie. Większość z nich ma poczucie, że zrealizowały swoje młodzińcze marzenia całkowicie lub częściowo (77,8% z nich). Jeśli chodzi

o stopień konkretyzacji młodzieńczych marzeń, większość z nich miała marzenia ogólne: 55,6% (22% konkretne i 22% ogólnikowe). Wszystkie badane przedstawiają swoje marzenia młodzieńcze jako asymilowane, a nie autonomiczne. W procesie socjalizacji przyswoiły one orientację społeczną nazwaną przez S. L. Archer tradycyjną (a więc zgodną z konwencjonalnymi oczekiwaniami), w której zdecydowanym priorytetem życiowym jest rodzina i która w okresie adolescencji koreluje z tożsamością lustrzaną (Archer, 1985).

Wyjaśnienie nazwy: stabilne, ponieważ w większości ich młodzieńcze oraz aktualne marzenia dotyczą tej samej sfery życia – rodziny; tradycyjne z dwóch powodów: marzenia o rodzinie wiążą się z panującym w okresie ich młodości tradycyjnym wzorcem roli kobiety, a źródło ich marzeń młodzieńczych jest asymilowane, to znaczy, że wzorzec ten został przekazany w toku wychowania.

Skupienie II. Ewoluuje marzycielki tradycyjno-autonomiczne (25 kobiet)



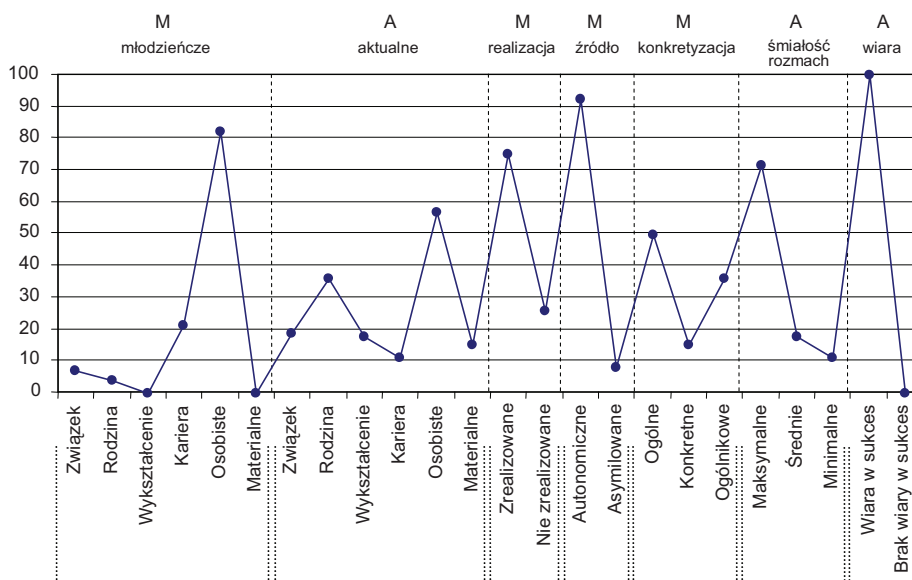
Wykres 2. Ewoluuje marzycielki tradycyjno-autonomiczne

Marzenia młodzieńcze tej grupy kobiet dotyczyły najczęściej związku miłowego (60%) oraz rodziny (52%). Wśród tych marzeń blisko połowę stanowią marzenia autonomiczne (44%), a nieco ponad połowę – marzenia asymilowane

(66%). Większość z tych marzeń miała formę wizji ogólnych (56%); 28% to marzenia ogólnikowe. Kobiety z tej grupy zrealizowały swoje młodzieńcze marzenia całkowicie lub częściowo. Obecnie w wieku średnim mają najczęściej marzenia osobiste, a więc dotyczące indywidualnych pragnień, życzeń i celów, które nie są celami małżeńsko-rodzinnymi ani zawodowymi. Marzenia te dotyczą najczęściej podróży, ale również rozwoju zainteresowań czy uprawiania hobby, twórczości artystycznej, rozwoju osobistego; są bardziej zindywidualizowane i w mniejszym stopniu odzwierciedlają role społeczne. W grupie tej przeważają wizje „maksymalistyczne” (80%) – marzenie śmiało i z rozmachem, znacznie przekraczające minimalne zaspokojenie podstawowych potrzeb. Prawie wszystkie badane osoby wierzą, że uda im się zrealizować te marzenia.

Wyjaśnienie nazwy: ewoluujące, ponieważ zmieniała się treść ich marzeń: młodzieńcze dotyczyły związku i rodziny (a więc marzenia relacyjne), a aktualnie przeważają marzenia osobiste (nie związane z rolami rodzinnymi). Tradycyjno-autonomiczne, z dwóch powodów: ponieważ połowa z nich podaje źródło marzeń młodzieńczych jako autonomiczne, a połowa jako asymilowane, natomiast kierunek zmian jest od bardziej tradycyjnych, związanych z wzorcem roli kobiety marzeń relacyjnych, do indywidualistycznych marzeń osobistych.

Skupienie III. Stabilne marzycielki autonomiczne (28 kobiet)

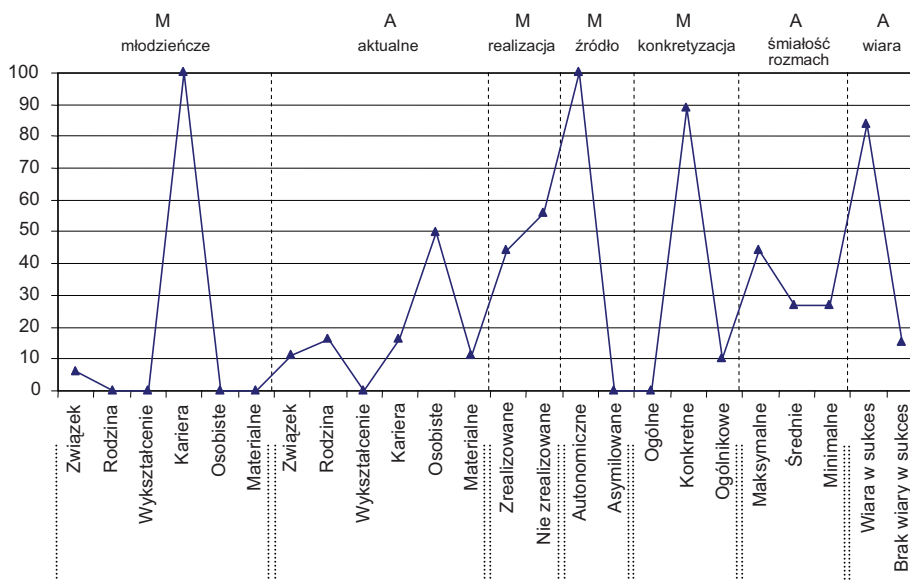


Wykres 3. Stabilne marzycielki autonomiczne

Kobiety z trzeciej grupy z reguły (82%) przedstawiały młodzieńcze marzenia osobiste, a więc bardziej idiosynkratyczne, w mniejszym stopniu odzwierciedlające role społeczne; dotyczące osobistych pragnień, życzeń oraz indywidualnych celów, które nie są celami małżeńsko-rodzinnymi ani zawodowymi. Marzenia te były w znacznej większości autonomiczne. Przeważały wśród nich marzenia w formie ogólnej (50%) oraz ogólnikowej (36%); najmniej miały marzeń konkretnych. We własnej ocenie marzenie młodzieńcze zrealizowało całkowicie lub częściowo 75% tej grupy. Obecnie mają one marzenia zróżnicowane. 57% tej grupy w wieku średnim ma marzenia osobiste, ale są w niej również kobiety mające aktualnie marzenia rodzinne, dotyczące związku, wykształcenia, sfery materialnej i kariery. Większość z nich ma marzenia „maksymalistyczne”, śmiałe i zdecydowanie wykraczające poza zaspokojenie podstawowych potrzeb. Wszystkie wierzą w to, że uda im się je zrealizować.

Wyjaśnienie nazwy: stabilne, ponieważ zarówno młodzieńcze, jak i aktualne marzenia to marzenia osobiste. Autonomiczne z dwóch powodów; źródło marzeń młodzieńczych było autonomiczne, a licznie występująca kategoria marzeń osobistych dotyczy marzeń zindywidualizowanych, a nie związanych z tradycyjnymi rolami społecznymi.

Skupienie IV. Ewolujące marzycielki autonomiczne (18 kobiet)

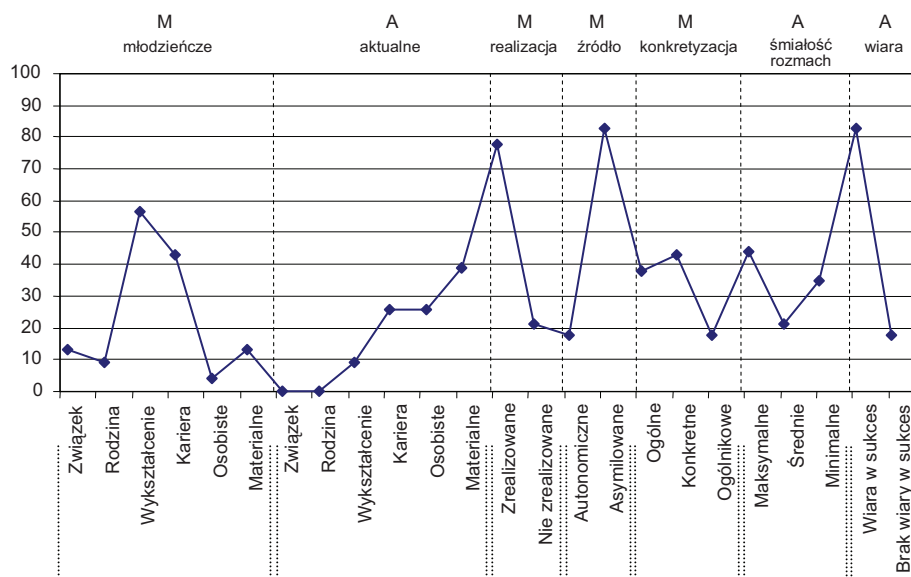


Wykres 4. Ewolujące marzycielki autonomiczne

Wszystkie kobiety z grupy czwartej przedstawiły młodzieńcze marzenia dotyczące kariery. W większości były to marzenia autonomiczne. Prawie wszystkie marzenia badanych były konkretne (44% z nich nie zrealizowało swojego młodzieńczego marzenia – jest to największy procent ze wszystkich grup). Ich aktualne marzenia w wieku średnim są zróżnicowane: 44% ma obecnie marzenia „maksymalistyczne”, 33% – marzenia o średnim zasięgu, a 33% ogranicza je do pragnienia minimalnego zaspokojenia podstawowych potrzeb. Połowa z tych kobiet ma aktualnie marzenia osobiste. Pojawiają się również dalsze marzenia – związane z karierą (17%), dotyczące rodziny (17%), związku (11%) i sfery materialnej (11%). W sukcesie w zakresie realizacji aktualnych marzeń wierzy większość badanych (83%).

Wyjaśnienie nazwy: ewoluujące, ponieważ zmienia się treść ich marzeń: w młodości wszystkie marzyły o karierze, a aktualnie mają marzenia zróżnicowane (połowa z nich ma marzenia osobiste). Autonomiczne, ponieważ źródło marzeń młodzieńczych przedstawiają jako autonomiczne.

Skupienie V. Umiarkowanie stabilne marzycielki tradycyjno-autonomiczne (23 kobiety)



Wykres 5. Umiarkowanie stabilne marzycielki tradycyjno-autonomiczne

Kobiety należące do skupienia V marzyły w okresie dorastania o wykształceniu (57%), karierze (43%) i dobrach materialnych (13%). W odróżnieniu od kobiet ze skupienia IV ich młodzieńcze marzenia, zarówno ogólne, jak i konkretne, były w większości asymilowane. Zdarzały się również sformułowania ogólne. Marzeń tych nie zrealizowało 22% badanych kobiet. Obecnie – w wieku średnim – 39% z nich ma marzenia materialne, 26% – marzenia osobiste, 26% marzy o karierze, zaś 9% – o wykształceniu. „Rozmach” marzeń jest zróżnicowany. Przeważają wśród nich marzenia „maksymalistyczne”, ale liczne są również marzenia ograniczające się do pragnienia minimalnego zaspokojenia podstawowych potrzeb.

Wyjaśnienie nazwy: umiarkowanie-stabilne, ponieważ treść ich marzeń częściowo się zmienia, ale pewna część dotyczy tej samej sfery w obu okresach życia (np. marzenia o karierze). Tradycyjno-autonomiczne: po części tradycyjne, gdyż przedstawiają źródło młodzieńczych marzeń jako asymilowane (w odróżnieniu od czwartej grupy, która też marzyła o karierze), stąd tradycyjne, bo przejmowane w procesie wychowania; a po części autonomiczne, gdyż treść ich marzeń młodzieńczych i aktualnych (kariera, osobiste) jest niezależna od wzorca roli kobiety dominującego w czasach ich młodości.

DOŚWIADCZENIE KRYZYSU POŁOWY ŻYCIA PRZEZ RÓŻNE TYPY MARZYCIELEK

Wyniki w skalach KKPŻ poddano wielozmiennej analizie wariancji MANOVA. Czynnikiem międzygrupowym był przedstawiony powyżej podział osób badanych na pięć grup, wyróżnionych przy użyciu metody analizy skupień. W testach wielozmiennej stwierdzono różnice między wynikami skal KKPŻ u kobiet tworzących skupienia: $F(20/406) = 1,674$; $p = 0,035$. W testach jednozmiennej stwierdzono istotność statystyczną efektu skali Świadomość negatywnych zmian KKPŻ ($F(4/107) = 2,470$; $p = 0,039$). Na podstawie porównań *post-hoc* testem HSD Tukeya ustalono, że istotna statystycznie różnica średnich w skali Świadomość negatywnych zmian wystąpiła między skupieniem I i III ($p = 0,04$). Kobiety należące do skupienia I osiągały najwyższe wyniki w skali Świadomość negatywnych zmian KKPŻ, a należące do III skupienia – najniższe. Skala Świadomość negatywnych zmian dotyczy nasilenia poczucia zmian związanych z wiekiem, świadomości osiągnięcia półmetka życia, poczucia straty związanej z przemijaniem młodości, poczucia presji czasu, potrzeby wprowadzenia zmian w życiu i obawy przed przyszłością (zob. Baranowska, Oleś, 2003). Porównania metodą HSD Tukeya wskazują na tendencję dotyczącą różnic średnich

w skali Bilans życia między skupieniem II i III. Kobiety ze skupienia III uzyskały wyniki najniższe.

*Przechodzenie kryzysu połowy życia
przez kobiety ze skupienia I*

Kobiety ze skupienia I mają obecnie – w wieku średnim – najwyższą świadomość negatywnych zmian związanych z wiekiem (istotnie wyższą od kobiet ze skupienia III). Doświadczają silniejszego poczucia straty związanego z utratą młodości. Być może wynika to stąd, że wszystko, co dla nich najważniejsze, wiązało się z rodziną i dziećmi, a wraz z dorastaniem dzieci kończą się najważniejsze dla nich role i zadania. Doświadczają silniejszego lęku przed przyszłością, co może mieć związek z tym, że ich poczucie tożsamości było prawdopodobnie w dużym stopniu oparte na relacjach rodzinnych (zob. Miluska, 1996), a wygasanie ról rodzinnych może stać się dla ich poczucia tożsamości zagrażające. Kobiety te, skupione obecnie na marzeniach dotyczących swoich dzieci (co wiąże się z rozwinięciem wartościowej dla tego wieku, opisanej przez Eriksona jakości: generatywności), często nie mają jednak marzeń dotyczących własnej przyszłości, w związku z czym mogą mieć poczucie, że najważniejsze osiągnięcia są już za nimi, a zadania na drugą połowę życia są dla nich niewiadomą. Nie można wykluczyć również tego, że projektują własne marzenia na swoje dzieci, a same żyją głównie ich życiem. Mimo że wierzą w to, że ich marzenia dotyczące dzieci się spełnią, boją się przyszłości oraz starości bardziej niż kobiety ze skupienia III. Dzieci odejdą z domu, a one być może nie wiedzą, co chciałyby robić dalej w życiu, ponieważ swoje marzenia młodzieńcze tworzyły poprzez asymilację wzorców i wartości społecznych. Społeczeństwo nie oferuje gotowych wzorców życia dla kobiet w wieku średnim i dojrzałym – okresu, w którym właściwe są poszukiwania sposobu życia będącego wyrazem indywidualności jednostki.

*Przechodzenie kryzysu połowy życia
przez kobiety ze skupienia III*

Kobiety ze skupienia III w najmniejszym stopniu mają poczucie negatywnych zmian związanych z wiekiem (istotnie różnią się od kobiet ze skupienia I). Miały one w okresie dorastania marzenia autonomiczne, będące wyrazem ich indywidualnych pragnień, związane z ich indywidualnymi, specyficznymi cechami, dlatego doświadczają mniejszego cierpienia związanego z obserwacją przemijania. Bada-

ne ze skupienia I, których marzenia związane były z pełnieniem ról rodzinnych, w wieku średnim mogą czuć się zagrożone w tych rolach, których dotyczyło marzenie (zmiana roli macierzyńskiej związanej z dorastaniem i odchodzeniem dzieci czy poczucie zagrożenia w roli zawodowej przez młodsze i często lepiej wykształcone kadry). Kobiety mające marzenia wyrażające ich indywidualną specyfikę, autonomiczne pragnienia prawdopodobnie również miały i realizowały cele dotyczące sfery rodzinnej i zawodowej, jednak zagrożenie w tych rolach nie powoduje „zawalenia się całego ich świata”, gdyż realizują również tę część życia, która jest w mniejszym stopniu związana z tymi rolami społecznymi. Prawdopodobnie wiele z tych kobiet w okresie adolescencji pozytywnie rozwiązało kryzys tożsamości. Wiedziały, czego naprawdę pragną, ich marzenia nie ograniczały się do realizacji społecznych wzorców. Nie oceniają negatywnie swojego życia, gdyż już w okresie dorastania miały skryształizowane marzenia wyrażające ich indywidualność, które następnie realizowały.

Warto wspomnieć, że w pozostałych etapach projektu badawczego, których nie obejmuje niniejszy artykuł, stwierdzono interesujące związki między poszczególnymi kategoriami dotyczącymi marzeń kobiet a kryzysem połowy życia (KKPŻ) oraz cechami osobowości mierzonymi kwestionariuszem NEO-FFI (zob. Kałużna, 2005).

*

Prezentowane badania miały na celu wyróżnienie typów marzycielek wśród kobiet w wieku średnim. Mają one charakter wstępnej eksploracji tematu, która może służyć za punkt wyjścia do dalszych badań.

W badaniach uwzględniono jedną grupę z wybranego okresu rozwojowego, w związku z czym nie możemy na ich podstawie jednoznacznie wnioskować o marzeniach młodzieńczych i porównywać ich z marzeniami wieku średniego, gdyż *de facto* w referowanych badaniach mamy do czynienia jedynie z danymi na temat obrazu marzeń młodzieńczych, widzianych z punktu widzenia wieku średniego oraz, w niektórych przypadkach, przez pryzmat przeżywanego kryzysu. W celu poznania dynamiki rozwoju marzeń od adolescencji do wieku średniego należałoby przeprowadzić badania podłużne. Jest to jednak bardzo trudne, musiałyby one trwać ponad 20 lat.

Po przeprowadzeniu badań nasuwają się wnioski dotyczące udoskonalenia struktury wywiadu. Kwestią dyskusyjną pozostaje, czy słuszne było to, że nie podałam badanym, tak jak inni badacze (np. Drebing, Gooden, 1991, 1995), kon-

kretniej definicji marzenia. Podejście takie umożliwiło mi jednak uzyskanie informacji, co faktycznie badane uważają za swoje marzenia. Niektóre marzenia badanych kobiet były bliższe fantazjowaniu, inne wiązały się z konkretnymi celami życiowymi. Może to wskazywać na specyfikę „marzycielstwa” badanych, ale może również wynikać z różnego rozumienia przez nie terminu „marzenie”.

Badania miały charakter wstępny i eksploracyjny, podejmowały jednak ważną tematykę marzeń kobiet w wieku średnim. Dogłębniejsze poznanie problematyki kobiecych marzeń może okazać się użyteczne w praktyce, np. w pomocy psychologicznej kobietom, które przechodzą kryzys połowy życia.

Otrzymane wyniki badań wydają się ważne z uwagi na to, że jest to być może pierwsza próba wyodrębnienia typów „marzycielek”. Wyniki te mogą stanowić punkt wyjścia do dalszych badań nad tym zagadnieniem. Zaproponowane nazwy dla poszczególnych typów mają charakter roboczy (dalsze badania pozwolą na sformułowanie bardziej precyzyjnej terminologii).

W przyszłości warto byłoby przeprowadzić badania również wśród kobiet z wykształceniem podstawowym i zawodowym oraz powtórzyć badania kobiet w wieku średnim z wykształceniem wyższym i średnim (na grupie kobiet z późniejszego pokolenia). W typizacji „marzycielek” należałoby uwzględnić także inne kryteria. Interesujące wydaje się podjęcie badań nad systemem wartości leżącym u podłoża poszczególnych kategorii marzeń.

BIBLIOGRAFIA

- Adler, A. (1986). *Sens życia*. Warszawa: PWN.
- Archer, S. L. (1985). Career and (or) family: The identity process for adolescent girls. *Youth and Society*, 16, 3, 67-79.
- Banister, E. M. (1999). Women's midlife experience of their changing bodies. *Qualitative Health Research*, 9, 520-537.
- Drebing, C. E., Gooden, W. E. (1991). The impact of the dream on mental health functioning in the male midlife transition. *International Journal of Aging and Human Development*, 32, 227-287.
- Drebing, C. E., Gooden, W. E., Drebing, S. M., van de Kemp, H., Malony, H. N. (1995). The dream in midlife women. Its impact on mental health. *International Journal of Aging and Human Development*, 40, 73-87.
- Erikson, E. H. (1980). *Identity and the life cycle*. New York: W.W. Norton and Co.
- Fhaner, S. (1996). *Słownik psychoanalizy*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Freud, S. (1997). *Poza zasadą przyjemności*. Warszawa: Wydawnictwa Naukowe PWN.
- Gould, R. (1972). The phases of adult life. A study in developmental psychology. *American Journal of Psychiatry*, 129, 521-531.

- Harker, M., Solomon, M. (1996). Change in goals and values of men and women from early to mature adulthood. *Journal of Adult Development*, 3, 133-143.
- Jackelen-Sterner, M. (2001). *Following the dream. A study of selected graduate students in counseling degree programs. A research paper*. The Graduate School University of Wisconsin-Stout; <http://www.uwstout.edu/lib/thesis/2001/2001jackelensternerm.pdf>
- Jung, C. G. (1972). *Collected works*. London: Routledge & Kagan Paul.
- Kałużna, A. (2005). *Obraz marzeń kobiet w wieku średnim* (mps pracy doktorskiej, Uniwersytet Jagielloński).
- Levinson, D. J., Dararow, C., Klein, E., Levinson, M., McKee, B. (1978). *The Seasons of a man's life*. New York: Knopf.
- Levinson, D. J., Levinson, J. (1996). *The seasons of woman's life*. New York: Knopf.
- Livson, F. B. (1981). Path to psychological health in the middle years. Sex differences. W: D. H. Eichorn, J. A. Clausen, N. Haan, M. P. Honzik, P. B. Mussen (red.), *Present and past in middle life* (s. 195-221). New York: Academic Press.
- Łukaszewski, W. (1984). *Szanse rozwoju osobowości*. Warszawa: Książka i Wiedza.
- McAdams, D. P. (1985). *Power, intimacy and the life story*. Illinois: The Dorsey Press, Homewood.
- McAdams, D. P., de St. Aubin, E., Logan, R. L. (1993). Generativity among young, midlife, and older adults. *Psychology and Aging*, 8, 221-230.
- Miluska, J. (1995). Przekształcanie ról płciowych a szanse kobiet. W: J. Miluska, E. Pakszys (red.), *Humanistyka i płeć. Studia kobiece z psychologii, filozofii i historii* (s. 19-38). Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Neuegarten, B. (1969). Continuities and discontinuities of psychological issues into adult life. *Human Development*, 12, 121-130.
- Obuchowski, K. (1993). *Człowiek intencjonalny*. Warszawa: PWN.
- Olejinik, M. (2002). Średnia dorosłość. Wiek średni. W: B. Harwas-Napierała, J. Trempała (red.), *Psychologia rozwoju człowieka* (t. 2, s. 234-262). Warszawa: PWN.
- Oleś, P. (1995). Kryzys „połowy życia” u mężczyzn – psychologiczne badania empiryczne. Lublin: RW KUL.
- Oleś, P. (2000). *Psychologia przełomu połowy życia*. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.
- Oleś, P., Baranowska, M. (2003). Przełom połowy życia u kobiet. W: J. Meder (red.), *Problemy zdrowia psychicznego kobiet* (s. 151-160). Kraków: Redakcja Polskiego Towarzystwa Psychiatrycznego.
- Ostrowska, A. (2003). Problemy zdrowia kobiet z perspektywy socjologii medycyny. W: J. Meder (red.), *Problemy zdrowia psychicznego kobiet* (s. 11-24). Kraków: Redakcja Polskiego Towarzystwa Psychiatrycznego.
- Puchalska-Wasył, M. (1999). Rodzina i praca w systemie osobistych znaczeń kobiet pracujących naukowo. *Roczniki Psychologiczne*, 2, 167-184.
- Quaglia, R. (1989). Student aspirations. A critical dimension in effective schools. *Research in Rural Education*, 6, 2, 7-9.
- Quaglia, R., Perry, C. (1995). A study of underlying variables affecting aspirations of rural adolescents. *Adolescence*, 30, 233-244.
- Sęk, H. (1990). Kryzys wieku średniego a funkcjonowanie w społecznych rolach rodzinnych. W: M. Tyszkowa (red.), *Rodzina a rozwój jednostki* (s. 89-112). Poznań: CPBP.
- Shek, D. T. (1996). Midlife crisis in Chinese men and women. *Journal of Psychology*, 130, 109-120.

Singer, J. L. (1980). *Marzenia dzienne*. Warszawa: PWN.

Singer, J. L. (1976). *Daydreaming and fantasy*. London: George Allen & Unwin LTD.

Vaillant, G. E. (1977). *Adaptation to life*. Boston: Little, Brown.

TYPES OF DAY-DREAMERS AMONG MIDDLE-AGED WOMEN

S u m m a r y

The article describes results of research, whose aim was to distinguish different types of women day-dreamers, taking into consideration the changes in day-dreaming occurring over the development from adolescence to middle age. For the purpose of defining precisely the meaning of the “day-dream” concept, the definitions of this term proposed by various authors were analyzed. To situate day-dreaming within the life span, the conception of Levinson was used. To analyze the results of research, an eclectic categorization as used. The mid-life crisis and its connections with day-dreaming were also described. One-hundred-twelve women, aged 35-50 with the secondary education and higher, participated in research. The following research methods were used: the structured interview concerning dreams and The Midlife Crisis Questionnaire (version for women by Oleś and Baranowska, 2003). Cluster analysis was used as a statistical method. Five types of day-dreamers were distinguished, taking into consideration the following criteria: the contents of youthful dreams, origin, a degree of concreteness and the feeling of fulfillment of youthful dreams, the boldness of current dreams and the faith into their fulfillment. Types of dreamers: 1) stable traditional, 2) mutable traditional – autonomic, 3) stable autonomic, 4) mutable autonomic, 5) moderate stable traditional – autonomic. The associations of the particular types of dreamers with dimensions of mid-life crisis were also analyzed and the typology was found to be related to the scores on the Negative Changes Awareness scale.

Key words: day-dreaming, mid-life crisis, middle age, women.

ANEKS 1

KATEGORIE UWZGLĘDNIONE PRZY WYODRĘBNIANIU
TYPÓW MARZYCIELEK**I kategoryzacja marzeń – kryterium: treść, sfera życia, której dotyczy marzenie**

Związek – kategoria ta (wyróżniona w badaniach empirycznych Drebing, Gooden, 1995, oraz przeze mnie na podstawie materiału empirycznego) odnosi się do intymnych związków z innymi, miłości, przyjaźni, małżeństwa, a także powodzenia u płci przeciwnej.

Rodzina – kategoria (wyodrębniona przez Drebing, Gooden, 1995, oraz w badaniach własnych) dotyczy założenia rodziny, pełnienia ról rodzinnych, posiadania dzieci.

Wykształcenie (edukacja) – kategoria (wyróżniona jak wyżej) związana ze zdobywaniem wykształcenia, kończeniem szkół, studiów, kursów podnoszących kwalifikacje (np. nauką języków obcych), poszerzaniem kwalifikacji.

Kariera (praca) – kategoria (wyróżniona jak wyżej) dotyczy pracy w określonym zawodzie, określonej pozycji zawodowej, stanowiska, pełnienia odpowiedzialnych funkcji, samorealizacji na polu zawodowym, awansu (jak również sławy, władzy, kariery politycznej).

Osobiste (samorozwój, pragnienia, życzenia, podróże, zainteresowania) – kategoria (wyróżniona jak wyżej) odnosi się do rozwoju osobistego, wzrostu osobistego (np. „być bardziej sobą”) oraz realizacji osobistych pragnień, życzeń, indywidualnych celów, które nie są celami małżeńsko-rodzinnymi ani zawodowymi (są one bardziej idiosynkratyczne, w mniejszym stopniu odzwierciedlające role społeczne). Kategoria ta dotyczy również marzeń o podróżach, rozwoju zainteresowań czy uprawianiu hobby, twórczości artystycznej.

Materiałne – kategoria empiryczna wiążąca się z posiadaniem dóbr materialnych, pieniędzy, bogactwa, dostatniego życia, bezpieczeństwa finansowego, konkretnych dóbr materialnych, takich jak np. mieszkanie, dom, samochód, pralka, noszenie drogich ubrań i używanie ekskluzywnych kosmetyków.

Społeczne – służba społeczna (działanie na rzecz grupy) – kategoria wyróżniona w badaniach empirycznych Drebing, Gooden (1995). Kategoria ta dotyczy działalności na rzecz grupy, ulepszania systemu społecznego, służby społecznej, działalności charytatywnej, politycznej, tworzenia dóbr kultury, wprowadzania nowych pokoleń w życie społeczne.

Duchowe – kategoria wyróżniona w badaniach empirycznych Drebing, Gooden (1995). Kategoria ta dotyczy realizacji wartości ontycznych, związanych z sensem życia, wartościami religijnymi, duchowymi, służenia wartościom religijnym, znalezienia sensu życia, rozwoju duchowego.

II kategoryzacja marzeń (za: Łukaszewski, 1984) – kryterium: stopień konkretyzacji marzeń

Wizje ogólne – np. „osiągnąć wysoką sprawność fizyczną”; liczba potencjalnych wyczeń spełniających wymóg wysokiej sprawności jest niemal nieskończona. Wiele konkretyzacji może się wzajemnie zastępować. Wizja tego rodzaju nie określa granic docelowych. Nie istnieje prawdopodobnie nic takiego, co dałoby się nazwać w pełni osiągniętą sprawnością fizyczną. Wizja jest tym bardziej ogólna, im większa jest liczba jej konkretyzacji, im bardziej wyraziste są związki między konkretyzacjami i im bardziej wyraziste jest rozczłonkowanie, a zarazem zintegrowanie etapów pośrednich między stanem wyjściowym a stanem docelowym.

Wizje konkretne – np. „skoczyć w dal 10 metrów”; konkretny standard, jaki ma być osiągnięty, w konkretnej dziedzinie. Jest to swoisty test – wizja zostanie osiągnięta, gdy ktoś skoczy tak daleko (lub dalej), nie zostaje osiągnięta, gdy skok będzie krótszy. Wizja konkretna, mająca

postać finalną, nie zastępowalna przez inne wizje, opisuje jeden konkretny stan docelowy, którego osiągnięciu służy wyrazisty i spójny plan realizacji.

Wizje ogólnikowe – np. gdy ktoś deklaruje wizję „sprawność fizyczna”, ale nie potrafi wskazać żadnego konkretnego stanu, jaki ma być w tym przypadku osiągnięty, lub wymienia jakieś konkretyzacje, ale nie stanowiące żadnego zintegrowanego systemu (wizje – „kolekcje”, bez związku, ładu, hierarchii, kolejności); brak rozczłonkowania na etapy powiązane ze sobą logicznie, czasowo czy przyczynowo. Brak konkretyzacji lub konkretyzacje są mało wyraziste, związki między nimi niejasne i brak rozczłonkowania etapów pośrednich między stanem wyjściowym i stanem docelowym. Wizje konkretne zapewniają najlepszą kontrolę nad zachowaniem i stopniem zaawansowania w ich realizacji. Najmniejszą kontrolę zapewniają wizje ogólnikowe (o ile oczywiście pozwalają na uruchomienie jakiegokolwiek aktywności).

III kategoryzacja (za: Łukaszewski, 1984) – źródło marzenia – związana z problemem socjalizacji

Wizja asymilowana – przyswojone w czasie socjalizacji przekonanie, że jakiś stan rzeczy jest stanem pożądanym czy idealnym; wizja przyswojona wraz z argumentami, uzasadnieniem jej doniosłości i wartościowości lub jako przystająca do podmiotowych kryteriów oceny istotności i wartościowości stanów rzeczy.

Wizja autonomiczna – wizja stanu pożądanego wytworzona przez osobę i uzasadniona jej własnymi kryteriami oceny doniosłości i wartościowości stanów rzeczy. Jest to wizja subiektywnie oryginalna i subiektywnie uzasadniona. Kryterium autonomiczności tej wizji jest samodzielne jej wytworzenie i zastosowanie do niej własnych wewnętrznych kryteriów ważenia i wartościowania.

IV kategoryzacja – minimalizm vs maksymalizm aktualnego marzenia

Kategorie empiryczne

Marzenia maksymalistyczne – śmiałe, z rozmachem, „wielkie marzenia”.

Marzenia średnie – mniej śmiałe, ale wykraczające poza pragnienie minimalnego zaspokojenia podstawowych potrzeb.

Marzenia minimalistyczne – ograniczające się do pragnienia zaspokojenia podstawowych potrzeb (zdrowia, utrzymania bytowego: niezbędne opłaty, wyżywienie itp.).

ANEKS 2

STRUKTURA WYWIADU DOTYCZĄCEGO MARZEŃ METODA PROJEKCYJNA

Proszę wyobrazić sobie dwudziestoletnią dziewczynę, to, jak ona wygląda, jak jest ubrana, i ułożyć krótkie opowiadanie o tym, jak ta dziewczyna snuje marzenia i co z tego wynika w jej życiu.

Pytania do wywiadu dotyczącego marzeń

1. Obraz własnych młodzieńczych marzeń, historii ich realizacji i obecnego stosunku do nich:

a) treść

Czy pamięta Pani swoje marzenia z okresu dorastania?

Czego one dotyczyły?

Proszę dokładnie opowiedzieć to, które Pani uważa za najważniejsze (Jaką miało ono formę?)* (Czy było doprecyzowane, dokładne?) (Konkretne czy ogólne?) (Metaforyczne?) (w formie baśni lub obrazu?)

b) źródło

Jak się Pani wydaje, skąd się wzięło to marzenie? (Jak do tego doszło?)

Czy pamięta Pani, kiedy ono powstało?

c) poczucie zrealizowania

Czy próbowała Pani zrealizować to marzenie?

Czy zrealizowała Pani to marzenie?

Wersja A – jeśli badana uważa, że zrealizowała (całkowicie lub częściowo) marzenie:

d) historia realizacji marzenia

Czy zrealizowała je Pani całkowicie czy częściowo?

W zmienionej formie czy tak, jak Pani marzyła?

Porozmawiajmy o tym, jak przebiegała realizacja Pani marzenia (Czy miała Pani plan jego realizacji?)

Czy podjęła Pani działania zmierzające do jego osiągnięcia – jakie?

Jakie były etapy realizacji marzenia od jego powstania do dzisiaj?

Z jakiego powodu zaczęła Pani realizować to marzenie? (Co skłoniło Panią do rozpoczęcia działania?)

Na jakie trudności napotykała Pani w trakcie realizacji marzenia?

A jakie były pomyślne okoliczności?

W czym pomagali inni ludzie?

W czym przeszkadzali inni ludzie?

Czy marzenie było trudne do realizacji?

Jakie umiejętności, kompetencje musiała Pani zdobyć, aby je zrealizować?

e) poczucie spełnienia/rozczarowania

Czy realizacja marzenia przyniosła Pani spełnienie, szczęście czy rozczarowanie lub frustrację? (Jak się Pani wydaje, dlaczego?)

f) dalsze plany

Czy Pani marzenie jest nadal aktualne?

Czy zamierza Pani kontynuować realizację tego marzenia – w jaki sposób?

Wersja B – jeśli badana uważa, że nie zrealizowała młodzieńczego marzenia:

d) przyczyny niezrealizowania marzenia

Czy potrafi Pani powiedzieć, dlaczego nie zrealizowała Pani tego marzenia?

Co stanęło na przeszkodzie?

Czy próbowała Pani usunąć te przeszkody?

Czy miała Pani zamiar zrealizować to marzenie? Czy miała Pani plan jego realizacji?

Czy podjęła Pani jakies działania zmierzające do jego realizacji? Jakies?

Czy Pani powracała do tego marzenia, czy Pani je zaniechała?

Dlaczego Pani je porzuciła?

e) czy żałuje

Czy żałuje Pani, że nie zrealizowała Pani tego marzenia?

Czy zrekompensowała Pani sobie w jakiś sposób niezrealizowane marzenie?

f) dalsze plany

Czy zamierza Pani jeszcze powrócić do realizacji tego marzenia?

* Pytania w nawiasie miały charakter pomocniczy.

Jeśli tak, to co zamierza Pani zrobić w tym celu? Jeśli nie, to dlaczego?

Wszystkie badane

g) obecna ocena marzenia

Co było ważne dla Pani w ocenie sukcesu lub porażki realizacji marzenia z okresu dorastania?

Co się udało, a co nie w zakresie realizacji Pani marzenia, które elementy przyniosły Pani satysfakcję czy spełnienie, a które Panią rozczarowały?

Jak sformułowałyby Pani obecnie to marzenie, biorąc pod uwagę Pani aktualne doświadczenie? Czy tak samo, a jeśli nie, co by Pani w tym sformułowaniu zmieniła?

Gdyby Pani mogła cofnąć czas, czy realizowałaby je Pani tak samo czy inaczej (co zrobiłaby Pani inaczej)?

Jaką funkcję pełniło Pani marzenie, czy było „motorem” do działania, sposobem na oderwanie się od rzeczywistości, sposobem na zrelaksowanie się?

2. Aktualne marzenia

a) treść

Czy obecnie ma Pani jakieś marzenie?

Czego ono dotyczy?

b) plany realizacji

Czy ma Pani plan realizacji tego marzenia?

Co zamierza Pani zrobić, żeby je zrealizować?

Czy już zaczęła Pani realizację tego marzenia? Co już Pani zrobiła?

Czy wierzy Pani, że uda się Pani zrealizować to marzenie?

Od czego to może zależeć?

Czy w realizowaniu obecnego marzenia korzysta Pani z doświadczeń wyniesionych z realizacji młodzieńczych marzeń?

c) źródło marzenia

Czy potrafi Pani powiedzieć, jakie jest źródło obecnego marzenia?

Co w tym marzeniu jest dla Pani szczególnie ważne?

3. Metarefleksje

Skąd się biorą marzenia?

Co ma decydujący wpływ na kształtowanie się marzeń?

Jaki sens mają marzenia?

Do czego ludziom potrzebne są marzenia?

Dlaczego, Pani zdaniem, niektórzy ludzie nie realizują marzeń?

Co sądzi Pani o kobietach, które nie realizują marzeń?

Jak się Pani wydaje, o czym marzyły w wieku 18-20 lat kobiety z Pani pokolenia?

O czym marzą obecnie kobiety 35-, 50-letnie?

Jak się Pani wydaje, jakie marzenia snują współczesne nastolatki, a jakie dwudziestolatki?

Wersja dla kobiet mających dzieci: Czy chciałaby Pani, żeby Pani dzieci miały marzenia?

Wersja dla kobiet nie mających dzieci: Czy marzenia są czymś dobrym dla dzieci?

Czy jest miejsce na marzenia w życiu współczesnego człowieka?

Czy marzenia są czymś dobrym dla człowieka?

ANEKS 3

Tab. 1. Liczebności zmiennych w poszczególnych skupieniach

Zmienne		Liczebność zmiennych w poszczególnych skupieniach					Suma
		I	II	III	IV	V	
Treść marzeń młodzieńczych	związek	4	15	2	1	3	25
	rodzina	12	13	1	0	2	28
	wykształcenie	2	2	0	0	13	17
	kariera	3	0	6	18	10	37
	osobiste	2	4	23	0	1	30
	materialne	2	0	0	0	3	5
Treść marzeń aktualnych	związek	0	1	5	2	0	8
	rodzina	18	4	10	3	0	35
	wykształcenie	0	0	5	0	2	7
	kariera	0	4	3	3	6	16
	osobiste	0	22	16	9	6	53
	materialne	0	0	4	2	9	15
Czy zrealizowała młodzieńcze marzenie	zrealizowała częściowo lub całkowicie	14	24	21	8	18	85
	nie zrealizowała	4	1	7	10	5	27
Źródło młodzieńczego marzenia	autonomiczne	0	11	26	18	4	59
	asymilowane	18	14	2	0	19	53
Stopień konkretyzacji młodzieńczego marzenia	ogólne	10	14	14	0	9	47
	konkretne	4	4	4	16	10	38
	ogólnikowe	4	7	10	2	4	27
Minimalizm vs maksymalizm aktualnego marzenia	maksymalne	0	20	20	8	10	58
	średnie	16	3	5	5	5	34
	minimalne (zaspokojenie potrzeb)	2	2	3	5	8	20
Wiara, że uda się zrealizować aktualne marzenie	wiara w sukces	18	23	28	15	19	103
	brak wiary w sukces	0	2	0	3	4	9